
Formas plurales de habitar y construir la ciudad, Alteridades, Año 8, Núm. 15, 1998

Marek Halbich

Formas plurales de habitar y construir la ciudad, Alteridades, Año 8, Núm. 15, 1998, Universidad Autónoma Metropolitana-Unidad Iztapalapa, División de Ciencias Sociales y Humanidades, Departamento de Antropología, México D. F. 1998

Po předcházejících svazcích zabývajících se např. identitou (2. číslo), kulturou chudoby a odkazem O. Lewise (7. číslo), symboly a rituály (13. číslo) atd. je přítomné (15. číslo) od roku 1989 nepravidelně vycházejícího časopisu *Alteridades* věnováno urbánní antropologii, zejména v Mexiku, Guatemale, Argentině a okrajově i jinde v Latinské Americe. Jednotlivé příspěvky, jež mají různou kvalitu, se zabývají životem lidí v hlavním městě Mexika, v Guadalajaře, Veracruz, Ciudad de Guatemala, Buenos Aires aj. a formám, jakým svůj život v nich konstruují.

Argentinská antropoložka Mónica Lacarrieu rozebírá ve svém článku *El dilema de lo local y la producción social de la feudalización* (s. 7-23) některé „staré“ sociologické a antropologické koncepty jako kultura, identita a místo a vytvoření „nových“ jako globalizace, mundializace a deterritorializace. Především se zabývá věštbou, s níž počátkem 70. let přišel Umberto Eco, který tvrdil, že na konci 20. století dojde k „medievalizaci“ měst, dále podobnou myšlenkou Armanda Silvy (1992) o znovuvytváření labyrintických hradů charakterizovaných obrannými hradbami a vytvářejících novou estetiku měst a Maffesoliho (1990) analýzou současného neotribalismu (městských kmenů). Autorka si klade otázku jak vysvětlit tento zjevný „nový středověk“, který charakterizuje současná města. Svůj výzkum realizovala převážně v soukromých čtvrtích Buenos Aires v privilegovaných konurbánních zónách vznikajících od 80. let a v 90. letech výrazně proliferujících. Tyto „čtvrti na zámek“ (*barrios con candado*), tj. téměř hermeticky uzavřené mikrolokality, se objevují především v mnohamilionových velkoměstech, kam patří např. Mexico City, Buenos Aires, São Paulo, Lima, Bogotá a řada dalších. Za vysokými zdmi těchto mikrolokalit se pak vytváří vlastní sociální svět s vlastními pravidly. Příkladem do jisté míry otevřeného prostředí může být moderní mexická kolonie Polanco, jež je symbolem americké životní cesty, symbolem stále globalizovanějšího Mexika. M. Lacarrieu dochází k závěru, že jde o typ představovaných komunit (Anderson, 1993) či idealizovaného světa (Appadurai, 1994), kde se vedle domácích lokálních společenství objevují rovněž širší nadnárodní agrupace obchodníků operující na globálnější úrovni. Polanco je tak zřejmě symbolem změněné identity spočívající ve vytváření

jakéhosi teritoriálního amalgamu nebo-li místem bez sociálního významu (Castells, 1995).

María Gracia Castillo Ramírezová z regionální pobočky INAH v Jalisco ve svém úžeji vymezeném příspěvku - *Analco: un barrio en la historia* (s. 25-33) - sleduje historické transformace termínu *barrio* (čtvrť) a jeho polysémantičnost. Analco je typickým případem, na němž lze velmi dobře demonstrovat, jak se pojem vyvíjel v čase a prostoru. Původně to byla menší indiánská osada, v koloniální době ohraničená politická jednotka závislá na Audiencii Nová Galicie a po vyhlášení nezávislosti přičleněná ke Guadalajaře jako jedna z městských čtvrtí. Od poloviny 19. století v souvislosti s industrializací se Analco změnilo v jednu z nejhustěji osídlených městských zón následkem masivní rurálně-urbánní migrace. Příliv venkovanů ze všech koutů Mexika umožňuje autorce nazírat Analco jako případ kulturní diverzity či jako určitý typ prostorové diferenciaci, jenž se v budoucnosti bude střetávat s tendencí městské unifikace.

„Bez čtvrtí není města“, konstatuje na začátku svého příspěvku nazvaného *Semantizarás el territorio: los vecinos de Analco y las explosiones 1992 en Guadalajara* (s. 35-44 Rossana Reguillo z Instituto Tecnológico y de Estudios Superiores de Occidente (ITESO)). Vychází z teze H. Lefebvra, který ve studii *Od rurálního k urbánnímu* (1978) sleduje čtvrť jako sociální konstrukt, v němž se proplétá materiální a symbolické a postupně se přetváří v *topos*, který organizuje a orientuje sociální život komunity. Modelem čtvrti jako systému, který je v procesu permanentního konstruování, je autorce opět guadalajarské Analco, které vidí jako čtvrť „rodinného typu“, v němž se lidé sice navzájem znají, ale zároveň se sem neustále stěhují mexičtí *campesinos* - Indiáni i *mesticos* - kteří tak neustále vytvářejí její sociální a kulturní dynamiku. Protikladem měnícího se Analca je ta část města, která se nachází na „druhé straně“ kdysi řeky San Juan de Díos, dnes *Calzada Independencia*, která vznikla ve 20. století zasypaním říčního koryta a kde žijí naopak nejbohatší obyvatelé. Tato hlavní tepna mnohamilionové metropole se tak stala symbolickou linií, která ji rozděluje na dvě obrovské a zřetelně diferencované „poloviny“ charakterizované sociální, kulturní, ekonomickou i politickou „endogamií“.

Druhé největší mexické město a její výše zmiňovaná symbolická linie je námětem následujícího článku - Guadalajara vista desde la calzada: fronteras culturales e imaginarios urbanos (s. 45-55) - od Renée de la Torre z Centro de Investigaciones y Estudios Superiores en Antropología Social (CIESAS) - Occidente. Tato autorka možná ostřeji než v předcházejícím článku analyzuje Calzada Independencia jako území nikoho, ne-místo, jak by jej charakterizoval M. Augé (1993), jako teritorium supermodernity, jehož smyslem je udržovat kulturní hranici, jež se stala geografickou a symbolickou osou vytyčující inkluzi a exkluzi jejich obyvatel.

Mexické antropoložky María Ana Portalová a Vania Sallesová se v jednom z nejzajímavějších článků tohoto čísla nazvaném La tradición oral y la construcción de una figura moderna del mundo en Tlalpan y Xochimilco (s. 57-65) zabývají otázkou, která je v posledních letech v sociálních vědách velmi rozvíjena - komplexními formami, v nichž různé sociální skupiny konstruují své představy či vize o moderním světě, která podle předního mexického filozofa L. Villora (1994) vyjadřuje zvláštní způsob pochopení místa člověka v přírodním a sociálním kosmu. Pro svůj výzkum si vybraly dva sousední obvody (delegaciones) z jižní části federálního distriktu - Tlalpan a Xochimilco - původně rurální zóny, které inkorporací do městského prostředí ve 40. letech velmi utrpěly. Metodou orální historie zkoumají kosmovizi synkretizovaných skupin, a to na základě analýzy dvou legend - o Černém Charrovi a různých typech konceptualizací o nahualech. V obou případech jde zřejmě o transformace původní mezoamerické formy. Cecilio Robelo v Slovníku nahujské mytologie (1982) uvádí, že Indiáni a vesničané věří, že nahualli je starý Indián se zapálenými očima, který se umí přeměňovat v ošklivého černého psa, který běhá po polích a škodí lidem. Autorky zjistily, že mezi Xochimilckými a Tlalpanskými existuje binární pojetí nahualismu, když vedle známějších mužských nahualů identifikovaly též krásnou ženu Lloronu, jež je zjevnou transformací prehispanické bohyně Tepencutli, popřípadě jinou ženskou bytostí Mictlancihuatl - bohyně pekla a podsvětí, jejímž mužským binárním opozitem je Mictlantecutli. Důkladným rozбором řady lokálních variant těchto legend dospěly k závěru, že nahualismus je důležitým faktorem sociální kontroly a zároveň formou kontrakulturní a kontraetnické rezistence, neboť nahualismus již od koloniální doby nabyl skutečných rysů protišpanělského odporu.

Nedaleko od Xochimilca a Tlalpanu se nachází jiný významný obvod federálního distriktu - Coyoacán - jehož část zvanou La Candelaria si vybral k svému výzkumu Jorge E. Aceves Lozano ze CIESAS-Occidente. Svůj příspěvek nazval Memorias del vecindario: de una historia oral de La Candelaria, Coyoacán (s. 67-81) a podobně jako v předcházejícím případě také používá metodu orální historie. Nesleduje však postupné transformace mezoamerických legend a mýtů nově zakomponovaných do urbánního prostředí (ostatně etnokulturní a sociální složení coyoacánského obyvatelstva se poměrně výrazně liší od toho, které nacházíme v Xochimilcu a Tlalpanu), ale prostřednictvím výpovědi informátorů spíše sleduje proces integrace do nových trhů práce, které způsobily v La Candelarii významné modifikace ve využívání a exploataci jejího území. La Candelaria tak rozhodně není místem etnické a kulturní rezistence, jakož spíše jedna z mnoha socioekonomických základů hlavního města.

Kulturní antropolog Guillermo de la Peña z téže instituce jako předcházející autor obrací v článku Cultura de conquista y resistencia cultural: apuntes sobre el Festival de los Tastoanes en Guadalajara (s. 83-89) naši pozornost opět k hlavnímu městu spolkového státu Jalisco na mexickém středozápadě. Autorovi jde o určitou modifikaci Fosterova konceptu kultury dobývání z roku 1960, který tím, že příliš naléhá na hegemonii, způsobuje dosti negativní nazírání na postkolumbovské nativní kultury. Koncept kultury dobývání rozvíjí dále konceptem kulturní rezistence, což studuje na příkladě jedné z nejznámějších slavností guadalajarského regionu - Tastoanes či Tastuanes (patrně odvozeno z nahuaského tlatoani = pán), metodologicky dále opřený o Spicerův koncept perzistentní identity (1962) spočívající v explicitní obraně etnických hranic a Shadowův koncept latentní identity (1985), který se objevuje ve vybraných sociálních situacích jako jsou rituály nebo otevřené konflikty. Domnívám se, že fiesta Tastoanes odpovídá spíše druhému konceptu, neboť jde zřejmě o symbolický diabolický rituál imitující miztónskou válku (Guerra del Miztón) podněcovanou indiánskými proroky, kteří hledali cesty k založení království Tlatol (Děbla). Pravidelně se opakující slavnost se stává zkušeností komunitárního života, dovoluje Indiánům Jalisca alespoň symbolicky a na krátký čas vyjít z muzeí a konečně posiluje kolektivní identitu uprostřed industrializovaného světa. Otázkou zůstává, nakolik je tato identita zjevná či naopak skrytá.

Ze západní pobočky CIESAS pochází také přední mexická kulturní antropoložka Patricia Safa Barrazová, která ve své studii Memoria y tradición: dos recursos para la construcción de las identidades locales (s. 91-102) vychází z pamětí Margarita Ramíreze Luny, lokálního kronikáře kdysi indiánské osady Los Reyes založené ještě před Cortésovým příchodem do Tenochtitlánu a za koloniální éry tvořící část jurisdikce Coyoacán, jež byla zase součástí Marquesado del Valle. Přibližně do poloviny minulého století byla jednou ze zemědělských zásobáren hlavního města, poté však místní studny a další zdroje vody začaly zásobovat centrum města, což způsobilo rychlý zánik lokálního zemědělství. Místní, většinou indiánské obyvatelstvo, se muselo prakticky okamžitě přizpůsobit novým ekonomickým podmínkám. Do té doby bylo Los Reyes „místem“, tj. prostorem majícím pro své obyvatele význam a lišícím se od jiných „míst“. Obyvatelstvo bylo nejen rychle mesticizováno, ale původní osada přestala mít pro ně význam lokální identity, neboť se „rozpustila“ v tomto „kulturním srdci hlavního města“, jak je Coyoacán nazýván. Studie tak poukazuje na paradoxy identity, na exkluzi „jiných“ a následnou „meltingpotizaci“, jež je v Mexiku podmínkou účasti na životě „všech“.

Text článku La tradición oral y la creación de elementos identitarios en Xochimilco (s. 103-111) pocházející od Maríí Patricie Pensado Leglisové je prvním výsledkem výzkumného projektu zabývajícím se analýzou identity obyvatel Xochimilca a jejími odlišnostmi od ostatních obyvatel Ciudad de México. Autorčino bádání má dvě dimenze: 1. orální

tradice - tj. hledání toho, co dříve charakterizovalo tradiční komunitu, 2. pokračující znovuvytváření identitárních elementů skrze pořádání festivit, kultury venkovských prací a vnímání národní a lokální historie. V některých centrech Xochimilca - např. v San Gregorio Atlapulco se konají některé festivity neznámého původu, o nichž se soudí, že jsou předšpanělským odkazem. Tyto praktiky nadále vytvářejí a posilují sociální imaginárno (imaginario social) a znovu a znovu je potvrzují jako komunitu, resp. jako místo: „Xochimilco je hluchou vesnicí par excellence a prý se zde pořádá na čtyři stovky fiest...” (s. 107).

Do Jalisca nás vrací Ana María de la O Castellanos v příspěvku El replanteamiento de las identidades políticas locales: el caso de Zapopan, Jalisco (s. 113-120), který je snahou o rekonceptualizaci toho, co znamená „být Zapopánce” v důsledku enormního nárůstu počtu obyvatel (v roce 1950 sotva 27 000, v roce 1995 již téměř 800 000 lidí). Metodou orální historie se pak snaží postihnout změny a redefinovat identitu a politické praktiky v Zapopanu za posledních třicet let. Analýza se opírá o čtyři body politických praktik a zapopanské identity: 1. generační kontinuity a diskontinuity - za „autentické Zapopance” jsou považováni ti, jejichž rodiny pocházejí z obce (municipia), 2. generaci „Gerberových dětí” - zapopanskou identitu v jedné z nejspolečnějších generací lokálních politiků, kteří přežili závažnou transformaci, již utrpěla obec, když se stala součástí Guadalupe, 3. politickou praxí, její konflikty, specifické rezoluce na obranu individuálních i skupinových zájmů apod. a 4. Movimiento Auténtico Zapopano (MAZ) a znovuvvedení lokální politické identity. Ta je nominálně rozlišována takto: zapopanos jsou nazýváni ti, kteří se zde narodili nebo ti, kteří se zapojili do boje za pokrok v Zapopanu, jako zapopenses lidé, kteří sem přicházejí, neusazují se zde, ale mají pro obec nějaký užitek a konečně zapopillos jsou ti, kteří sem přijíždějí zřídkakdy, zpravidla za nákupem při průjezdu městem a poté se sem již většinou nevracejí.

Raúl Nieto Calleja z Departamento de Antropología na UAM-Iztapalapa si v článku Lo imaginario como articulador de los órdenes laboral y urbano (s. 121-129) klade tyto otázky: jaké jsou existující vztahy mezi obývat a pracovat? Jakým způsobem se praktiky znamenající obývat a pracovat začleňují do městské zkušenosti? Jaké jsou sociální důsledky tohoto začleňování do megalopolu jakou je Mexico City? Autor vidí město jako v podstatě imaginární prostor, v němž se utvářejí mechanismy městské identity, jimiž může být alterita, sociální diferenciace, distinkce a segregace.

Za hranice Mexika - do sousední Guatemaly - nás zavádí studie Manuely Camusové z Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales nazvaná Ser indio en La Terminal (s. 131-145). La Terminal je lidové označení komplexu zahrnujícího tržištní korpus v Guatemala City. Zároveň je to obrovská socioekonomická základna, která umožňuje na relativně malém prostoru studovat etnickou a kulturní heterogenost jejích klientů i prodávajících. Z hlediska vztahu, který aktéři udržují mezi rodnou vesnicí a hlavním městem, rozlišujeme tři skupiny: 1. ti, kteří mají dvojí rezidenci, 2. migranti již usazení ve městě a 3. narození a socializovaní v hlavním městě. Autorka rozvíjí tezi, podle níž si každá z těchto skupin vytváří svoji formu městského života a vlastní praktiky, prostřednictvím nichž definují svoji etnickou identitu. La Terminal je tak nazírán především jako etnický prostor, v němž indiánská populace, jež představuje přibližně polovinu guatemalského obyvatelstva, vyjadřuje svůj odpor vůči městské asimilaci.

Mexická socioložka Gabriela Vargas Cetinová z jihovýchodní pobočky CIESAS v článku Música, lugar y espacio: la música como recurso colectivo en San Cristóbal de Las Casas (s. 147-155) vychází z myšlenky A. Giddense (1990), podle níž modernita způsobila disociaci místa a prostoru a času a z toho důvodu odstranění (disembedding) existujících sociálních vztahů, přičemž prostorem (espacio) rozumí fyzické místo, zatímco místo (lugar) je prostor, v němž se odvíjejí určité sociální vztahy. Chiapaský San Cristóbal v jižním Mexiku je navíc místem, který prostřednictvím hudby má vždy i politické konotace, protože pomáhá vytvářet referenční skupiny a označuje sociální třídy, etnické skupiny a sociální hierarchii.

Závěrečný příspěvek - México en la calle (s. 157-164) - jehož autorkou je Martha Patricia Ponce Jiménezová ze CIESAS-Golfo v Xalapě ve Veracruz, je zaměřen na sociologii chudoby, jedno z nejnósnějších témat latinskoamerické sociokulturní antropologie. Čísla jsou šokující: v Latinské Americe žije asi 160 000 000 lidí v extrémní chudobě, z čehož je 96 000 000 mladších patnácti let. V Mexiku v 60. letech žilo 20% lidí v chudobě, v 70. letech 30% a počátkem 90. let již 40%, což vede některé analyticky ke konstatování, že je situace tak dramatická jako v Nigérii nebo středoamerické Nicaragu. Ulice Xalapy nazývané též „veracruzskými Aténami” jsou pro řadu dětí životním prostorem - školou, hřištěm, parkem i domovem - místem jejich socializačního procesu.

Jak je z příspěvků patrné, 15. číslo Alteridades teritoriálně zdaleka nepokrývá celé Mexiko. Články se soustřeďují převážně na hlavní město a Guadalupe, stranou zájmu zůstává celý Yucatán, kde především neustále rostoucí Cancún a Mérida by si zasloužily pozornost urbánních antropologů. Podobně opomíjí celý tak odlišný (alterado) mexický sever, kde hlavně Tijuana, Mexicali a Ciudad Juárez nabízejí velké možnosti k výzkumu, neboť právě do těchto pohraničních velkoměst míří tisíce hispanos (chicanos), kteří zde čekají na svoji příležitost - zpravidla ilegální útek do USA nebo hledají práci ve velkých továrních komplexech zvaných maquiladoras s podílem severoamerického kapitálu. Obecně je však třeba říci, že problematika mexicko-americké hranice je v centru pozornosti mnoha badatelů na obou jejích stranách. Časopis tak alespoň částečně poodhaluje a naznačuje šíři zájmu současné mexické sociální a kulturní antropologie v oblasti antropologie města a lze si jen přát, aby tento zájem byl nadále rozšiřován a naše představa o kontrastech mezi nesmírnou sociální, kulturní a etnickou rozmanitostí na jedné a stále globalizovanějším urbánním makrokosmem na druhé straně se stávala úplnější.

Marek Halbich